

ĐỀ TÀI CHẠM KHẮC TRUYỀN THỐNG

CỦA NGƯỜI VIỆT

NGỌC LINH

LTS: Thường xuyên Tạp chí Di sản văn hóa đã có chuyên mục Phổ biến kiến thức gắn với nghề nghiệp. Chuyên mục này được nhiều người trong và ngoài ngành hưởng ứng và yêu cầu Tạp chí đi vào vấn đề này sâu hơn nữa. Ban Biên tập tạp chí xin trả lời bạn đọc rằng: Ngành Di sản văn hóa đã có những sách chuyên khảo, vì thế chúng tôi chỉ dừng ở mức độ phổ cập với những nét cơ bản nhất. Các số xuất bản trước có thể tạm coi như Tạp chí đã giới thiệu về kiến trúc và tượng pháp cổ truyền của dân tộc. Tiếp theo Ban Biên tập sẽ đưa tới bạn đọc những Đề tài chạm khắc truyền thống hiện còn tìm được trên các kiến trúc của tổ tiên để lại. Sau phần này, chúng tôi sẽ đề cập đến những đồ thờ và những vấn đề khác có liên quan...

*
* *

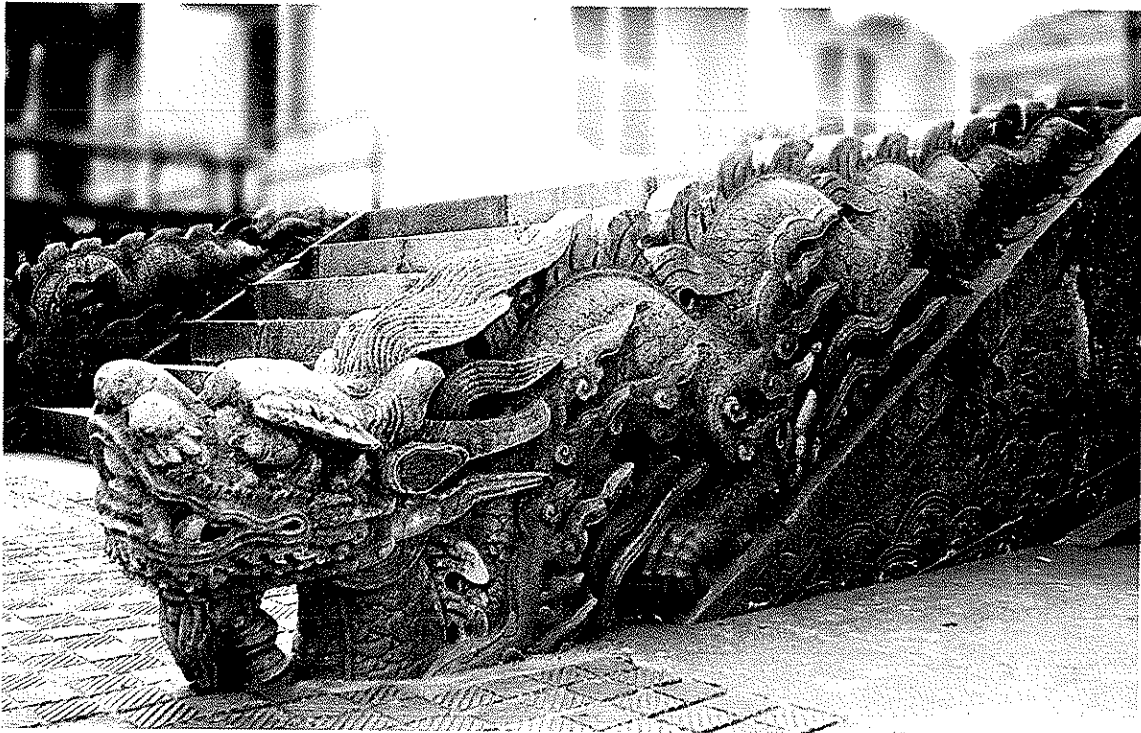
Nghệ thuật chạm khắc gỗ và đá truyền thống của người Việt xưa, nay được nhiều người nghiên cứu trong và ngoài nước đánh giá rất cao. Nền nghệ thuật này đã có một bề dày truyền thống lâu đời, luôn gắn chặt với những thăng trầm của lịch sử và được

thể hiện điêu luyện dưới các hình thức: chạm lộng, chạm bong, nổi chìm. Chúng như những cung bậc thao diễn về tâm tư dân gian theo dòng lịch sử và những biến động của nhân tình, thế thái, để rồi, hội tụ thành những bản sắc, những tinh hoa in dấu tâm hồn Việt. Với đề tài này, chúng tôi sẽ đi từ linh vật häng xuyên là con rồng tới các linh vật khác, rồi một số "biểu tượng" cơ bản, hình tượng con người...

Về con rồng Việt

Trong những khoảng thời gian Bắc thuộc, chúng ta ít gặp linh vật dưới tư cách hỗ trợ cho kiến trúc và đồ thờ, mà chủ yếu chỉ gặp từ thời Lý về sau. Mở đầu cho cuộc hành hương vào các linh vật mang tư cách đồ thờ là ở chùa Phật Tích (Bắc Ninh) và di chỉ Bách Thảo (Hà Nội). Đó là những rồng ở trên một đế nhiều lớp chạm hình "sóng", là những phượng, lân, rùa, voi, hổ, trâu.

Truyền thuyết thường nói rằng: Người Việt là con cháu của Lạc Long Quân và Âu Cơ, từ đó mà người ta định ninh rồng Việt có gốc vào thời cổ đại. Từ chức năng gắn với nguồn nước, có người còn gán cho nó có gốc gác tự nhiên. Tác giả đó dựa trên âm điệu đồng dạng: Cơn giông,

Rồng đá (Thế kỷ XV) - Thành cổ Hà Nội - Ảnh: MA

dòng sông... để nói rằng nó là sản phẩm bản địa... Trượt trên dòng suy tưởng này, đôi khi người ta còn muốn đẩy rồng lên thành biểu tượng của dân tộc. Cũng có người cực đoan cho rồng là sản phẩm của phong kiến, biểu tượng của vua để rồi dẫn dắt tâm hồn người đọc vào vòng bẫy của sự lập luận sai lầm. Đó là một thời. Song, không mấy ai chịu quan tâm tới tận nguồn cội. Thực ra, rồng là sản phẩm chung của nhân loại, mà một trong những nguồn gốc dễ được chấp nhận cho rằng rồng được nảy nở từ vùng Trung Cận Đông, khởi thủy là rắn Mút-x - Hút-x, tức rắn bóng loáng (biểu hiện sự linh thiêng, không thấy ghi lại về kích thước loại rắn này). Con rắn thần đó bò sang phía Tây, dần dần hoá thân thành rồng lửa (có khi ba đầu), phần nhiều hiện thân cho sự ác. Sang phía Đông, nó thường nhập thân với con rắn thiêng của địa phương để thành loại rồng hoặc rắn thần có sức mạnh vô biên mang nhiều điều tốt lành. Đó là rắn Naga nhiều đầu, rắn vĩnh cửu Vasuki của Ấn Độ. Có lẽ ở các nước Nam Á, nó còn hội tụ vào cơ thể mình vài yếu tố về sức mạnh của loài thú gắn với nước, mà chủ yếu là voi. Quan niệm voi gắn với mưa đã được nhiều nhà dân tộc học dẫn ra từ các

bức bích hoạ, hiện còn được vẽ trên vách đá của người Bô - Si Man của tộc người ở bụi thuộc vùng xích đạo của châu Phi đen. Trên vách đá có nhiều hình, như con cào cào lại là tối tượng thần, con lợn lòi là ác quỷ (bị quây lại). Còn con voi được thể hiện nhìn nghiêng, một đặc điểm là lông trên thân thường chảy thẳng dài xuống dưới cả chân. Các nhà dân tộc học qua điều tra đã nhận ra đó là biểu tượng của mưa. Ở Ấn Độ, con voi cũng thường là hiện thân của nguồn nước, và phần nào chúng ta thấy hình tượng của thủy quái Makara có đầu voi. Nước là gốc của nguồn hạnh phúc nông nghiệp, nên con voi được đề cao mạnh, để trong một trường hợp hoá thân nhân dạng thành một vị thần, hiện thân của thông minh, là thần Ghaneca, đầu voi mình người lực sĩ, con của tối thượng thần Siva (thần nông nghiệp). Vào tới Trung Quốc ít nhất rắn thần chịu hai áp lực: Sự phân hoá xã hội mạnh và yếu tố đồng cỏ Trung Á chi phối, nó trở nên có yếu tố thú và phần nào có nét dữ dội hơn. Tất cả những hình thức nêu trên, trước sau và ít nhiều, đều ảnh hưởng tới tạo hình rồng Việt. Và, rõ ràng hình tượng của con rồng Việt đã phản ánh rõ nét ở một lĩnh vực nào đó về diễn trình phát triển của

lịch sử nghệ thuật tạo hình dân tộc.

Rồng được định hình trong tâm thức người Việt từ thời nào, không ai rõ. Bằng hình tượng, chúng ta có nhiều ngờ vực nó xuất hiện từ thời đồ đồng với bóng dáng là đôi cá sấu, được đặt tên là giao long (?) Trong truyền thuyết, thì chỉ một truyện về Âu Cơ và Lạc Long Quân được san định lại vào thời tự chủ, gán Lạc Long Quân với rồng (đặc tính này chỉ xảy ra muộn) còn tích Sơn Tinh Thủy Tinh và nhiều tích khác đã không thấy bóng dáng của linh vật này. Vào đời vua Thục, việc xây Loa Thành chỉ gắn với Tiên, Thần, Rùa, Gà trống... Tới tận thời Triệu Quang Phục mới thấy nói có Thần nhân cưỡi rồng từ trên trời xuống. Đây là giai đoạn đạo Phật bắt đầu được nhân dân ta tôn sùng, với Phật phái Vinitaruci gắn gửi tín ngưỡng dân dã, và một biểu hiện cụ thể với sự kiện vua Việt (Vạn Xuân) đã tự nhận là Phật Tử (Hậu Lý Nam Đế). Điều đó đã cho chúng ta nghĩ tới một Phật thoại về Rồng: Do được Phật giảng đạo, nên giác ngộ, Rồng đã biến thành thuyền để đưa Phật đi hoằng dương đạo pháp ở mọi nơi. Như thế một giả thiết được đặt ra là: Rồng đã theo đạo Phật vào đất Việt rồi hội với con rắn, chủ nguồn nước, mà dần thành rồng Việt với chức năng đề cao tôn sùng Phật đạo, từ đó cũng đồng nhất với tôn trọng pháp lực của rồng. Tới thế kỷ X, với Đinh Tiên Hoàng, rồng vẫn chỉ là linh vật hỗ trợ, nằm ngoài con người có quyền năng. Nhưng tới Lê Hoàn thì nó trở thành bản mệnh của vua. Đó là một xu hướng tất yếu, tôn sùng đạo Phật và rồng phần nào đã đồng nhất với nhà vua. Hiện tượng này đạt đỉnh cao ở thời Lý, rồi sau đó, chức năng này nhạt dần để rồng sống chung thủy với chủ nhân của nó trong văn hoá xóm làng. Tuy nhiên, do ảnh hưởng Trung Hoa, mà tới thời Lê Sơ, Rồng cũng phân thân lưỡng cực với những quy định riêng (sẽ trình bày sau). Trở lại với Rồng Việt, chúng tôi sẽ tập trung nhiều hơn, vì, rõ ràng số lượng xuất hiện về nó thật phong phú đa dạng, nó có mặt khắp mọi nơi, mọi chỗ và mọi thời từ khi nó xuất hiện. Điều này không phải linh vật nào cũng có được.

1- Rồng thời Lý

Rồng thời Lý xuất hiện khá nhiều nhưng không phổ cập rộng, người ta đã tìm thấy trên những nhang án bệ Phật (ở chùa Phật Tích), trên những cột thờ như hiện vật cổ ở vườn Bách Thảo (Hà Nội) hoặc ở chùa Giạm (Quế Võ, Bắc

Ninh)...

Suy cho cùng những con rồng trong tạo hình thời Lý không phân định thuộc tầng không gian dưới hoặc trên, trong khi đó quan niệm về cuộc đời luôn nghĩ nó được bay lên từ phía dưới vì xuất phát của nó thuộc tư duy nông nghiệp. (Trong *Đại Việt sử ký toàn thư* khi nói đến rồng thời Lý đều thấy luẩn quẩn tới vua, hoặc chữ Thăng Long - rồng bay từ dưới lên). Về hình thức, rồng thời Lý chỉ có một dạng. Trong giai đoạn này cả chính quyền trung ương lẫn toàn dân đều có ý thức giải Hoa về mặt văn hóa, có nghĩa là đương thời không muốn lệ thuộc vào ý thức được nảy sinh từ dòng văn hóa Trung Hoa và chịu sự chi phối của tư tưởng Nho giáo. Thời Lý, người ta chú ý nhiều đến Phật giáo như muốn cưỡng lại giáo điều của quân xâm lược, đồng thời khẳng định tính chất độc lập dân tộc, và người Việt cũng quan tâm nhiều đến dòng trôi chảy của nền văn hóa phương Nam. Chính con rồng là một trong những điển hình về ý thức đó.

Như trên đã nói, có một hình thức rồng là Diêm Vương, đại diện cho thế giới bên dưới đã quy y Phật pháp, nên sự phổ cập của đạo Phật tràn về khắp các miền trên thế giới cũng tạo điều kiện để truyền bá hình tượng con rồng. Trong hoàn cảnh ấy người ta nhận thấy con rồng thời Lý khi gắn với ngôi chùa, nó cũng dễ được đẩy lên thành một hiện thân của nguồn hạnh phúc. Và, khi Phật giáo được tôn sùng, thì như một điều tất yếu, vua nhà Lý sẽ bá chiếm con rồng để người dân tôn sùng rồng thì đồng nhất với tôn sùng vua. Tinh thần nêu trên như một minh chứng cho hình thức con rồng mang nhiều yếu tố phương Nam. Tất nhiên không loại trừ những yếu tố tốt đẹp mà người Việt đã tiếp thu được từ văn hóa phương Bắc qua 1000 năm đô hộ.

(Kỳ sau xem tiếp)

N.L

(Theo tư liệu của Trần Lâm)